

## ХАРАКТЕРИСТИКА ШАХРАЇВ ТА ПОТЕРПІЛИХ ВІД ШАХРАЙСТВ У СФЕРІ ОБІГУ АВТОТРАНСПОРТУ

Чіпко Н. В.

*Вивчення та знання особливостей особи шахрая та потерпілого від шахрайських дій, що вчиняються у сфері обігу автотранспорту, необхідно задля підвищення ефективності протидії зазначеній категорії злочинів як при проведенні слідчих (розшукових) дій, так і під час визначення необхідності та проведення оперативно-розшукових заходів. Зазначена інформація може допомогти виявити, розпізнати шахрая та не стати потерпілим від його дій.*

**Ключові слова:** шахраї, потерпілий, організовані злочинні групи, шахрайство у сфері обігу автотранспорту.

*Изучение и знание особенностей личности мошенника и потерпевшего от мошеннических действий, совершаемых в сфере оборота автотранспорта, необходимо в целях повышения эффективности противодействия указанной категории преступлений, как при проведении следственных (розыскных) действий, так и при определении необходимости и проведении оперативно-розыскных мероприятий. Данная информация может оказать помощь при выявлении и распознавании мошенника, а также в том, чтобы не стать потерпевшим от его действий.*

**Ключевые слова:** мошенники, потерпевший, организованные преступные группы, мошенничество в сфере оборота автотранспорта.

*The study and knowledge of the identity of the fraudster and the victim of fraudulent actions committed in the sphere of motor of vehicles turnover is necessary in order to increase the effectiveness of countering this category of crimes, both during investigative (search) actions, and in determining the need and conduct of operational-search activities. This information can help in revealing and identifying a fraudster, as well as in not becoming a victim of his actions.*

**Key words:** fraudsters, victim, organized criminal groups, fraud in the sphere of motor vehicles turnover.

**Постановка проблеми.** Особистість шахраїв та потерпілих від їх шахрайських дій - є предметом дослідження психології, кримінології та інших наук. З криміналістичної точки зору нас цікавить дослідження окремих рис особистості шахрая та потерпілих від шахрайства, з урахуванням особливостей сфери обігу автотранспорту, що впливають на окремі елементи криміналістичної характеристики шахрайств у зазначеній сфері, зокрема способу, обстановки та слідової картини. Також криміналістичного значення набуває психологічна характеристика поведінки потерпілих, спонукальні мотиви їх вступу у контакт із шахраями.

Криміналістична інформація про особистість шахраїв та потерпілих від шахрайств у сфері обігу автотранспорту має значення у протидії досліджувальній категорії злочинів та повинна використовуватися у слідчій та оперативно-розшуковій діяльності.

**Аналіз останніх досягнень і публікацій.** Окремі особливості криміналістичної характеристики особистості злочинців та потерпілих досліджувалися у наукових працях таких вчених-криміналістів, як: Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, В.К. Гавло, В.А. Журавель, О.Н. Колесниченко, В.П. Колмаков,

В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, Г.А. Матусовський, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько та ін.

В межах дослідження криміналістичної характеристики шахрайств загалом та окремих їх різновидів зокрема особистість шахраїв та потерпілих досліджувалась у роботах О.В. Волохової, В.П. Лаврова, В.Д. Ларичева, Т.А. Пазинич, Г.М. Спіріна, С.Ю. Шарова, П.С. Яні та інших.

Однак наукових розробок щодо визначення особливостей криміналістичної характеристики особистості шахраїв та потерпілих від шахрайських дій, які вчиняються у сфері обігу автотранспорту, з урахуванням сучасних умов, новітніх положень теорії криміналістики та узагальнень кримінальних проваджень цієї категорії злочинів, на сьогодні недостатньо.

**Метою статті** є криміналістична характеристика шахраїв та потерпілих від шахрайств у сфері обігу автотранспорту.

Дослідження проблеми. У загальному вигляді криміналістична характеристика особи шахрая містить соціально-демографічні, соціально-біологічні і соціально-психологічні ознаки.

Так, до соціально-демографічних ознак належать освіта, соціальний статус, місце проживання, професія, спеціальність, рід занять, дані про вчинені злочини та інше. Соціально-біологічні ознаки охоплюють стать, вік, особливості фізичної конституції, стан здоров'я. Психологічні риси шахраїв характеризуються здатністю приймати рішення і здійснювати їх, досягати поставленої мети.

Криміналістична характеристика особи шахрая дещо ширша від інших характеристик і містить вік, стать, національність, рівень освіти; наявність у даної особи судимостей, у тому числі за корисливі злочини. Крім того, особливу увагу слід звернути на наявність оперативної інформації про схильність особи до вчинення шахрайства.

Як зазначав Р.С. Белкін, характеристика типової для цього виду злочинів особистості можливого злочинця також може мати криміналістичне значення, дозволяє судити про коло осіб, серед яких може знаходитися злочинець, висунути версії про мотив і мету злочину, спосіб вчинення і приховування злочину, про місце знаходження окремих об'єктів і таке інше [1, с. 314].

Значна кількість шахраїв - особи, що володіють спритним розумом, сильним даром уяви, фантазії, переконання, умінням зацікавити і привернути до себе увагу, використовувати різні обставини для реалізації злочинного задуму. Це дозволяє їм почувати себе лідерами у будь-яких умовах.

Щоб скласти про себе сприятливе враження, вони нерідко демонструють, ніби випадково, дружбу з впливовими людьми (ненароком пред'являють візитні

## Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

картки з автографом власника, у присутності майбутнього потерпілого ведуть телефонні переговори з нібито підлеглими та інше), демонструють причетність до солідних фірм і організацій (пред'являючи рекламні проспекти, офіційні бланки).

Вивчення особистості шахраїв у сфері обігу автотранспорту свідчить про високий професіоналізм, вузьку спеціалізацію, досить широкий кругозір, правові знання шахрая.

Аналіз матеріалів практики свідчить, що шахрайства у сфері обігу автотранспорту фактично не здійснюються у організованих злочинних груп, якщо вони одноразові, навіть якщо вони вчиняються раніше судимими за корисливо-насильницькі злочини. Зазначені особи діють здебільшого поодиночі, тому що вважають за краще діяти без співучасників, зменшуючи цим імовірність викриття, або приймають всю відповідальність на себе, створюючи тим самим наявним співучасникам умови для продовження злочинної діяльності.

Якщо все ж таки шахрайство вчиняється організованою злочинною групою, то вона повинна стати самостійним об'єктом криміналістичного дослідження. На наш погляд, зазначені злочинні утворення можуть створювати суттєву загальносуспільну загрозу, тому що вони здійснюються на професійній основі та здебільшого спрямовані на вчинення багатоепізодного шахрайства протягом тривалого часу.

Усе зазначене свідчить про те, що проблема вивчення особистості злочинця завжди перебувала і перебуває в центрі уваги вчених-фахівців у галузі кримінального права, криміналістики, правової психології та інших юридичних наук. Саме дані з різних наук можуть бути використані для створення відповідної багатогранної системи даних про особистість шахрая, а також стали підґрунтям для класифікації (типології) шахраїв, які вчиняють шахрайські дії у сфері обігу автотранспорту.

Використовуючи наявну в криміналістиці та інших науках класифікацію (типологію) шахраїв [4, с. 149-153; 5, с. 18-23; 10, с. 36-39], шахраїв можливо розподілити за наступними підставами:

1) за кількістю вчинених шахрайств та наявністю професійних навичок:

– шахраї, які вчиняють шахрайство у сфері обігу автотранспорту одноразово, під впливом обставин задля власного користування (наприклад, з метою ухилення від сплати податків під час розмитнення ввезеної з Європи автомашини для власного користування);

– шахраї, які вчиняють шахрайства на професійній основі, багаторазово (так званий вид кримінального промислу, пов'язаний із систематичним вчиненням шахрайських дій).

2) за наявністю відповідних спеціальних знань:

– шахраї, що володіють спеціальними знаннями (знають технічне обладнання та побудову автотранспорту; володіють юридичними знаннями для укладання відповідних угод; використовують Інтернет-ресурси для створення веб-сайтів, для розміщення оголошень та ін.);

– шахраї, які не володіють спеціальними знаннями та використовують свою необізнаність задля здійснення шахрайських дій. Крім того зазначені шахраї можуть використовувати третіх осіб, які володіють необхідними спеціальними знаннями.

3) за участю у вчиненні шахрайства:

– шахраї, які безпосередньо беруть участь у вчиненні злочину, контактуючи з потерпілими (наприклад, особиста участь при купівлі-продажі автотранспорту на авторинку, або в автосалоні; при цьому шахраї можуть надавати потерпілому паспорт, підписувати боргові розписки та ін.);

– шахраї, які не контактують із потерпілими особисто, або діють через посередників (наприклад, продаж автотранспорту через перекупника; або використання Інтернет-ресурсу, задля виманювання грошей у потерпілих під виглядом продажу автотранспорту, який не належить злочинцеві).

4) за участю юридичних осіб у вчиненні шахрайства у сфері обігу автотранспорту:

– шахраї, які використовують спеціально створені (фіктивні) юридичні особи задля вчинення шахрайських дій (зазначені юридичні особи можуть діяти як на території України, так і за її межами);

– шахраї, які використовують у злочинній діяльності реально працюючі юридичні особи (зазначені особи можуть використовуватися без їхньої згоди).

Знання про особистість зазначеної категорії шахраїв мають важливе значення для оперативних підрозділів та дозволяють визначити коло осіб, на які в першу чергу слід концентрувати свої зусилля.

Окрему категорію шахраїв складають особи, які вчиняють шахрайства у сфері обігу автотранспорту, пов'язані з матеріальними інтересами страхових компаній. У зазначену групу входять особи, інтереси яких тим чи іншим чином стикаються зі сферою страхування.

Характеризуючи страхового шахрая, В.К. Мітрохін говорить, що діапазон шахраїв простирається від законослухняних громадян до професійних злочинців [6, с. 22-23]. Як і інші категорії шахрайств у сфері обігу автотранспорту, значну частину шахрайств (більш ніж 75 %) вчиняють чоловіки. Чоловіки досить часто виступають як співучасники у вчиненні зазначеної категорії злочинів.

Можливо погодитися з думкою В.К. Мітрохіна про те, що злочинці, які вчиняють шахрайство щодо матеріальних інтересів страхових компаній, як правило, обізнані в питаннях страхування, їм доводилося стикатися з питаннями страхування. Досить часто шахраї консультуються з питань страхування у працівників страхових компаній, з якими в них є відповідні довірливі відносини.

Шахрайські дії тут можуть здійснювати як клієнти страхових компаній (які використовують страховий випадок для разового отримання страхової виплати для власного користування), так і працівники страхових компаній, які заздалегідь планують та здійснюють відповідні дії з метою отримання постійної вигоди від страхових виплат неіснуючим клієнтам та за фіктивними угодами.

Крім того, зазначені особи можуть використовувати окремих осіб, які виконують допоміжні (забезпечуючі) функції під час здійснення шахрайства. Найчастіше зазначені особи надають свідомо неправдиві показання, висновок експерта або здійснюють неправильний переклад; задіяні у підробці, виготовленні або збуті підроблених документів, штампів, печаток, бланків та ін.

До них можливо віднести працівників і службовців різного роду установ і організацій, представників різ-

них професій (працівники патрульної поліції, інших правоохоронних органів, медичних та лікувальних закладів, автослюсарі, автомеханіки та ін.).

Усі названі категорії працівників, як правило, мають право документально засвідчувати факт страхової події, а також обов'язок вживати заходів до ліквідації її наслідків, чи здійснювати розслідування обставин страхового випадку, тому вказані особи цікавлять шахраїв, які часто не можуть обійтися без змови з ними.

Окремим суттєвим елементом криміналістичної характеристики шахрайств у сфері обігу автотранспорту є характеристика особистості потерпілого, яка здебільшого має віктимологічний характер. Досить часто потерпілі самі провокують вчинення відносно них шахрайських дій.

А.Ф. Облаков виділяє два типи потерпілих: нейтральний (коли образ життя потерпілого не впливає на зародження та реалізацію злочинних намірів) та з провокуючою поведінкою (коли особа, що опиняється у ролі жертви в результаті їх «поштовхової» поведінки). Остання поведінка може проявлятися у двох формах: активній (жертва сама створює криміногенну обстановку, її поведінку можна розглядати як пряму чи побічну провокацію) та пасивній [7, с. 65-72].

На наш погляд, дослідження поведінки потерпілого від шахрайств у сфері обігу автотранспорту потребує застосування кримінологічних та психологічних знань, що може бути покладено в основу відповідних наукових та методичних рекомендацій щодо протидії зазначеній категорії злочинів [8, с. 8; 2, с. 89; 3, с. 4-15].

Характеризуючи особистість потерпілого від шахрайства у сфері обігу автотранспорту, слід зазначити той факт, що серед постраждалих є значна кількість осіб, які навмисно порушують чинне законодавство, що вміло використовують шахраї (наприклад, продаж автомобілю за генеральною довіреністю з метою ухилення від сплати податків або митних платежів під час розмитнення автотранспорту). Цим пояснюється висока латентність шахрайства.

При розробці криміналістичної характеристики шахрайства необхідно враховувати, що потерпілі інколи здійснюють дії з приховування злочинів. З їх боку можна очікувати приховування факту шахрайства у разі, коли шахрайство скривджує потерпілого та свідчить про негативні якості його характеру (жадібність, азартність та інші), а також, коли виявлення факту шахрайства буде загрожувати відповідальністю самому потерпілому.

У висновку можливо підкреслити, що вивчення та аналіз даних про особу злочинця та потерпілого, їх роль у виникненні кримінальної ситуації можуть бути використані при вирішенні низки окремих задач розслідування, а саме:

– висунення обґрунтованої версії про мотиви злочину та особу, що його вчинила;

– окреслення кола осіб, серед яких необхідно здійснити пошук злочинців;

– встановлення причин вчинення шахрайства у сфері обігу автотранспорту, пов'язаних з особливостями особи злочинця та потерпілого, та умов, що сприяють вчиненню злочину;

– виявлення латентних фактів вчинення шахрайств у сфері обігу автотранспорту, потерпілих від шахрайських дій;

– визначення тактики та кола проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, застосування окремих тактичних та спеціальних операцій щодо забезпечення протидії шахрайствам зазначеної категорії;

– прогнозування поведінки потерпілих та злочинців не лише на стадії досудового розслідування, а й у суді, а також можливості змін слідчих та судових ситуацій (насамперед тих, що ускладнюють розслідування).

#### Література

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики: В 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приёмы и рекомендации. М.: Юрист, 1997. 480 с.
2. Брызгалова Э.Д. Значение информации о личности потерпевшего в раскрытии преступлений. Следственные ситуации и раскрытие преступлений: науч. труды. Свердловск, 1975. Вып. 41. С. 89-93.
3. Бурданова В.С. и др. Виктимологические аспекты криминалистики. Учебное пособие / В.С. Бурданова, В.М. Быков. Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1981. 79 с.
4. Гуров А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность. М.: Юрид. лит., 1990. 304 с.
5. Даньшин И.Н. Криминологическая характеристика личности мошенников. Криминологические проблемы борьбы с преступностью: Сб. науч. тр. К.: КВШ МВД СССР, 1985. С.18-23.
6. Митрохин В.К. Внимание: страховое мошенничество! М., 1995. 92 с.
7. Облаков А.Ф. Некоторые вопросы теории и практики задержания лиц, подозреваемых в совершении преступления. Проблемы предварительного следствия и расследования преступления в деятельности ОВД. Хабаровск: Хабар. ВШМ СССР, 1989. С.65-72.
8. Центров Е.Е. Криминологическое учение о потерпевшем. М.: Издательство Московского университета. 1988. 160 с.
9. Шейнов В.П. Психология обмана и мошенничества. Мн.: Изд-во Харвест, 2004. 464 с.
10. Якимов И.Н. Современные мошенничества. Административный вестник: НКВД РСФСР. 1925. № 6. С. 36-39.

*Чіпко Н. В.,*

*здобувач кафедри криміналістики  
Національного університету  
«Одеська юридична академія»*